

Marx'ın Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasasına Yönelik Eleştiriler Üzerine Bir Değerlendirme

Halit GÜZELSOY¹

ORCID ID: 0000-0002-4600-4563

Senem ÇAKMAK ŞAHİN²

ORCID ID: 0000-0003-3395-9122.

DOI: 10.54752/ct.1517556

Öz: Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasası (KODEY), Marksist iktisat literatüründe sıkça tartışılan konulardan biridir. KODEY, kâr oranının zamanın her anında düşmekte olduğunu belirtmemekte fakat uzun dönemde ortalama kâr oranının düşme eğiliminde olacağını ifade etmektedir. Yasa, Marx'ın Kapital'inin yayımlandığı tarihten günümüze kadar birçok tartışmaya neden olmuştur. Söz konusu tartışmalar konuya ilişkin zengin bir literatür oluşmasını sağlamıştır. Özellikle kriz dönemleri, ilgili tartışmaları yeniden canlandırmaktadır. Bu çalışmada Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasası'na ilişkin günümüze kadar gelen tartışmalar gözden geçirilmektedir. Yasaya ilişkin tartışmalar iki temel izlek üzerinden takip edilmiştir. Bunlardan ilki (Okishio Teoremi) fiziksel çıktı miktarına odaklanmakta ve yasanın tutarsızlığını iddia etmektedir. İkincisi ise yasanın gerçekte işleyip işlemediğinin belirtilemeyecek kadar muğlak ve belirsiz olduğu iddiasına dayanmaktadır. Söz konusu tartışmalar yine aynı izlek korunarak yönetsel olarak da ayırt edilebilmektedir. Yasaya getirilen eleştiriler ve bu eleştirilere verilen cevaplar gözden geçirildiğinde, yasanın Marksist iktisatçılar arasında kapitalist sistemin içsel çelişkilerini gösteren önemli ölçüde bütünlüklü bir kriz teorisi olarak kabul edildiği söylenebilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasası, Kriz Teorisi, Politik İktisat, Marksist İktisat, Okishio Teoremi.

¹ Arş. Gör., Işık Üniversitesi, İşletme Bölümü, İstanbul. halit.guzelsoy@isikun.edu.tr

² Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisat Bölümü, İstanbul. cakmaks@yildiz.edu.tr

GÜZELSOY, H., ÇAKMAK ŞAHİN, S., (2024) "Marx'ın Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasasına Yönelik Eleştiriler Üzerine Bir Değerlendirme", *Çalışma ve Toplum*, C.3, S.1071-1090

Makale Geliş Tarihi: 05.12.2023- Makale Kabul Tarihi: 25.04.2024

An Evaluation Of The Criticisms Of Marx's Law Of The Tendency Of The Rate Of Profit To Fall

Abstract: The Law of the Tendency of the Rate of Profit to Fall (LTRPF) is a frequently debated subject within Marxist economics literature. LTRPF does not state that the rate of profit is falling at every moment. But it expresses a downward tendency in the rate of profit in the long run. It has given rise to extensive discussions since the publication of Marx's 'Capital,' resulting in a wealth of scholarly work. These debates tend to resurface, especially during times of economic crisis. This study provides a comprehensive review of the ongoing debates surrounding The Law of the Tendency of the Rate of Profit to Fall. These discussions have generally followed two distinct lines of argument. The first (Okishio Theorem) focuses on the amounts of physical output and claims that the law is inconsistent, while the second claims that it is too vague and ambiguous to be practically applicable. Methodologically, these debates can be categorized along the same lines. An analysis of the critiques of the law and the corresponding responses suggests that it has gained widespread acceptance as a coherent theory of economic crises which presents the contradictions inherent in the capitalist system among Marxist economists.

Keywords: The Law of the Tendency of the Rate of Profit to Fall, Crisis Theory, Political Economy, Marxian Economics, Okishio Theorem

Giriş

Kapitalist üretim tarzından önceki toplumlarda üretim, dağıtım, paylaşım ve tüketim geçimlik bir toplumun sınırları içinde gerçekleşmektedir. İnsanlar büyük oranda kendi ürettiklerini tüketerek yaşamaktadırlar. Değiş- tokuş ya da ekonomik faaliyetler sosyal hayatın içinde sınırlı alanları etkileyip hayatın diğer yönleri üzerinde belirleyicilikleri daha kısımlıdır. Kapitalist bir toplumda ise hiç kimse yalnızca kendi ürettiklerini tüketerek yaşayamaz. Herkes bir başkası için üretmekte, herkes bir başkasının ürettiğini tüketmektedir. Kapitalist üretim biçiminin en başat unsuru meta üretimidir. Bütün bir toplumsal ilişkiler ağı meta üretimi etrafında birleşmektedir.

Sermayedarın amacı meta üretim sürecini kârlılıkla noktalamaktır. Başlangıçta üretim için yatırılan sermaye ve meta miktarını büyütme, birikim sürecini artırarak devam ettirmektir. Serbest piyasacı anlayışa göre, her şey usulüne uygun, kitabi bir şekilde işlerse kârlılık gerçekleşir, sermaye büyür, refah artar ve ekonomik krizler olmaz. Marksist ekonomi- politik anlayışa göre ise her şey

usulüne uygun gitse bile sistem bir süre sonra kendi iç çelişkileri sebebiyle krize girer/ girmektedir. Birikim süreci ve kârlılığın sürdürülmesi Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasası'ndan dolayı kesintilere uğramaktadır. Yasa, Marx tarafından formüle edildiği biçiminden günümüze kadar çeşitli görüş ayrılıklarına ve tartışmalara neden olmuştur.

Yasa hakkında ortaya çıkan eleştiriler iki ana eksen etrafında şekillenmektedir. Bunlardan ilki yasanın varsayımları itibarıyla geçersiz olduğunu iddia eder. Buna göre yasa kendi içinde tutarsız belirlenim ve varsayımlara dayanır. Bu nedenle yekpare bir kriz teorisi olmaktan uzaktır. Diğer eksenini oluşturan eleştiriler ise yasanın varsayımlarının ispatıyla ilgilidir. Buna göre yasanın öngördüğü eğilim ve karşı koyucu eğilimleri ölçmek ve buna dayanarak bir kanıt sunmak imkânsızdır. Aynı şekilde tersini kanıtlamak da imkânsızdır. Böylelikle yasa gerçekçi ve bütünlüklü bir kriz teorisi değildir. Bu çalışmada Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasası hakkında ortaya çıkan söz konusu tartışmalar gözden geçirilmektedir. Yasanın tanım ve özellikleri sunulduktan sonra eleştiri ve ilgili cevaplar özetlenmektedir.

Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasası

Marx, verimlilik artışının veya bir başka ifadeyle emeğin üretici gücünün gelişmesinin bir sonucu olarak kâr oranının düşme eğilimini tanımlar. Üretici gücün gelişmesi beraberinde sermayenin daha yüksek bir sermaye bileşimini getirir. Üretim sürecinde kullanılan değişmez sermaye artarken değişir sermayenin payı görece olarak azalmaktadır. Dolayısıyla, her bir tekil metaya üretim sürecinde aktarılan değer miktarı bir önceki sermaye bileşimi düzeyine göre azalmaktadır. Sermaye bileşimindeki artışın temelde yarattığı sonuç metaların daha çok değersizleşmesidir. Sermayenin bileşimindeki bu artış tek tek bazı sektörlerde değil fakat belirleyici alanlarda veya toplam sermayenin organik bileşimini yansıttığı varsayılan alanlarda gerçekleşirse, artı değer oranı sabit veya artıyorken dahi genel kâr oranında bir düşüş yaratmaktadır (Marx, 2015: 217-236).

Yasanın içsel bağlantıları Marx'ın oluşturduğu teorisinin üç önemli noktası üzerine kurulmuştur. Bunlardan birincisi her bir sermayenin kârlılığını ve pazar payını koruyabilmek için diğer sermayeler ile rekabet halinde olmasıdır. Bu rekabet, firmaları verimlilik artışı sağlayabilmek için yeni teknikler kullanmaya zorlamaktadır. Böylelikle üretim için yatırılan sermaye içinde emek gücüne oranla değişmez sermayenin büyüklüğü artmaktadır. Yani sermayenin organik bileşimi zaman içinde artmaktadır. İkinci olarak üretimde yeni teknikler kullanılarak emekten tasarruf edilmesi sermayenin getirisi olan artı değeri de düşürmektedir. Çünkü artı değeri yaratan emek gücünün yerini değişmez sermaye almaktadır. Birim çıktıya üretim sürecinde emek gücü tarafından aktarılan değer, zaman içinde yeni tekniklerin kullanılmasıyla azalmaktadır. Üçüncü nokta ise ekonomide rekabet yoluyla ortalama

kâr oranının oluşmasıdır. Zamanın belirli bir anında yeni teknik kullanan bir firma daha az veya fazla artı değer elde edebilmektedir. Fakat zaman içinde teknoloji rekabeti dolayısıyla ekonomideki diğer sermayeler de benzer bir tekniği kullanacaklardır. Böylece kâr oranları eşitlenip ekonomide ortalama bir kâr oranı oluşacaktır (Kliman, 2017: 117).

Sermaye açısından kapitalist üretimin koşulu kâr etmenin mümkün olabilmesidir. Söz konusu kârın elde edilme biçimi kapitalist üretimin yapısını da göstermektedir. Üretim ve sermaye birikiminin yapısı kâr oranı ve kâr kütlesinin büyüklüğü ile belirlenmektedir (Shaikh, 1978: 232). Ancak üretim süreci Marksist kategorilerle incelendiğinde üretim sürecinin özünde yatan çelişki açıkça ortaya çıkmaktadır. Sermayeler arası pazar payını ve kârlılığı artırmak için girilen rekabetin sonucunda yeni teknikler uygulanmaktadır. Bunun bir neticesi olarak üretim sürecinde değişmez sermaye miktarı artarken değişir sermaye miktarı azalmaktadır. Böylelikle birim metaya taşınan değer azalmakta ve dolayısıyla kâr oranı düşme eğilimine girmektedir. (Marx, 2015: 217-236).

Marx, artı değer oranının iki şekilde arttırılabildiğini belirtmektedir. Birincisi mutlak artı değer üretimi adı verilen işçinin kendini yeniden üretmesi için gerekli emek sabitken iş gününün uzatılmasıdır. İkincisi ve konumuz itibariyle asıl önemli olan artı değerın görelî olarak arttırılmasıdır. Buna göre iş günü sabitken işçinin kendini yeniden üretmesi için gerekli emek süresinin kısaltılması biçiminde artı değer üretilmesi görelî artı değeri ifade etmektedir. Gerekli emek süresinin kısaltılması tüketim malları üreten sektörlerdeki verimlilik artışı anlamına gelmektedir (Marx, 2011: 305-313).

Kapitalist üretim biçiminin tarihsel süreç içinde kâr motivasyonu ile verimliliği dumadan arttırdığı açıktır. Verimlilik artışı ile gerekli emek süresi azalmakta yani işçinin kendini yeniden üretmesi için çalışması gereken süre kısaltılmaktadır. İş gününün geriye kalan kısmı artı emek veya sermaye için artı değer anlamına gelmektedir. Verimlilik artışı üretilen metanın ucuzlaması ya da değersizleşmesini sağlamaktadır. Böylece görelî artı değer üretimi verimlilik artışı yoluyla elde edilmektedir. Verimlilik arttıkça üretilen artı değerın canlı emeğe oranı olan sömürü oranı da artmaktadır.

Teknolojik ilerleme sayesinde üretimde ihtiyaç duyulan emek gücü azalmaktadır. Çünkü her bir işçi başına üretilebilen ürün miktarı artmaktadır. Bir işçinin harekete geçirebildiği üretim araçlarının miktarı verimlilikteki artış sayesinde artmaktadır. Demek ki yatırılan toplam sermaye içinde değişmez sermaye payı artarken değişken sermayenin payı görelî olarak azalmakta, daha az emek gücü ile daha çok üretim yapılabilmektedir. Böylece değişmez sermayenin değişken sermayeye oranı olan Sermayenin Organik Bileşimi zaman içinde artma eğilimi göstermektedir. Üretim sürecinin özündeki çelişki de burada ortaya çıkmaktadır. Verimlilik vasıtasıyla sömürü oranını arttıran mekanizma aynı zamanda sermayenin organik bileşimini de arttırdığı için kâr oranını düşürme eğilimindedir (Shaikh,

1978: 232). Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasası bu çelişki ve hareketi oluşturan mekanizmayı ve sonuçlarını ifade etmektedir.

Bu tanımlardan hareketle kâr oranı şu şekilde formüle edilebilir:

$$q = \frac{s}{c + v}$$

Yukarıdaki formülde q kâr oranını, s artı değeri, c üretim için yatırılan değişmez sermayeyi ve son olarak v değişken sermayeyi ifade etmektedir. Bir hareket noktası elde etmek için formülün hem pay hem de paydası değişir sermayeye bölüldüğünde aşağıdaki eşitlik elde edilmektedir.

$$q = \frac{\frac{s}{v}}{\frac{c}{v} + 1}$$

Formülde pay artı değer veya sömürü oranını gösterirken payda sermayenin organik bileşimini göstermektedir. Kâr oranı bu iki değişkenin bir fonksiyonu haline gelmektedir. Artı değer oranı ve sermayenin organik bileşimi arasındaki göreceli değişim kâr oranının yönünü de göstermektedir. Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasası sermayenin organik bileşiminin zaman içinde artı değer oranından daha hızlı artacağını belirtmektedir. Böylelikle kâr oranı uzun vadede düşme eğiliminde olacaktır (Eres, 2016: 21).

Yine kâr oranı formülünden anlaşılacağı üzere düşüşün engellenmesi ancak artı değer oranının paydadın daha hızlı artması veya paydanın artış hızının azalması ile mümkündür. İşgününün uzunluğu sabit iken verimliliği arttıran teknik iyileşmenin kullanılması sermayenin organik bileşimini arttırırken artı değer oranını da arttıracaktır. Artı değer oranındaki artış sermayenin organik bileşiminden daha hızlı olabilmektedir. Diğer yandan üretim araçlarının değerinin düşürülmesi veya üretim araçları üreten sektörlerde bir teknik iyileşme gerçekleşmesi sermayenin organik bileşimini azaltmaktadır. Her iki koşul altında kâr oranı artmaktadır. Kâr oranında yaşanan ve çelişik mekanizmayı tersine çeviren bu artış karşı koyucu eğilimler olarak incelenmektedir. Karşı koyucu eğilimler her ne kadar güçlü bir biçimde kâr oranını yukarı taşıyabilse de uzun vadede kapitalist birikim mekanizmasının bir sonucu olarak kâr oranı düşme eğiliminde olmaktadır.

Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasasına İlişkin Tartışmalar

Bununla birlikte yasa, Marksist iktisat yazınında sıkça tartışılan konulardan biri olagelmıştır. Yasaya birçok farklı türden eleştiri yöneltilmişse de temelde bütün tartışmalar iki ana eksen etrafında toplanabilmektedir. Bunlardan birincisi yasanın

içsel tutarsızlığına ilişkin yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre Marx'ın Eğilim/Yasa'sı içsel varsayımları itibarıyla tutarsız ve bir kriz teorisi olmaktan uzaktır. Kâr oranı, yasanın öngördüğünün aksine rasyonel sermayedarların verecekleri maliyeti düşüren yeni tekniğin kullanılmasına ilişkin kararlar neticesinde zamanla yükselmektedir. Bu yaklaşımın iyi bir örneği literatürde çokça tartışılan Okishio Teoremi'dir.

Yasaya yöneltlen diğer eleştiriler de *belirsizlik* başlığı altında toplanabilmektedir. Bu yaklaşıma göre kâr oranının uzun dönemdeki yönü önceden tayin edilememektedir. Her ne kadar teknik iyileşme dolayısıyla sermayenin organik bileşimi artış eğiliminde olsa da aynı mekanizma verimlilik dolayısıyla artı değer oranını da arttırmaktadır. Yasa, sermayenin organik bileşiminin daha hızlı artacağını varsaymaktadır. Fakat bu varsayımı yapabilmek için geçerli bir neden bulunmamaktadır. Sonuçta kâr oranının belirleyicileri olan sermayenin organik bileşimi ve artı değer oranının değişim hızları birbirleri ile mukayese edilip kâr oranının yönü önceden belirlenemeyecektir. Çağdaş Marksist yazarlar arasında Michael Heinrich'in başlattığı tartışmalar bu yaklaşımı anlayabilmek için iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Tutarsızlık Tartışmaları

Kâr oranının düşme eğilimi yasasına karşı yapılan en yaygın tutarsızlık eleştirisi Okishio Teoremidir. 1961 yılında Nobuo Okishio tarafından yayınlanan "Teknik Değişim ve Kâr Oranı" (Technical Change and Rate of Profit) isimli makale yasanın içsel tutarlılığını ve bir kriz teorisi olarak geçerliliğini sorguya açmıştır. Buna göre gerçeklik, yasanın iddia ettiğinin aksine teknik iyileşme sayesinde kâr oranının yükseleceği şeklindedir (Charchedi, 2009: 60).

Okishio Teoremi yasayı incelerken çeşitli varsayımlarda bulunmaktadır. Teoremin en önemli varsayımlarından biri sermayedarlar arası maliyetleri düşüren yeni teknik buluş için rekabet yapıldığıdır. Buna göre üretimin başlıca maliyetlerinden biri emek gücüdür. Emek gücünden tasarruf eden teknik bir iyileşme maliyetleri azaltmaktadır. Her bir tekil sermayedar rasyonel bir kararın sonucu olarak maliyeti düşürecek teknik bir iyileşme kullanacaktır. Kapitalist ilişkilerin toplamı bu rasyonel kararların bütününden oluştuğuna göre sonuçta her bir tekil sermaye için kâr oranını arttıran teknik iyileşme, ekonominin toplamında da kâr oranını arttırmaktadır (Carchedi, 2009: 61).

Teorem, kullanılan yeni teknik sayesinde elde edilen fiziksel çıktı miktarındaki değişimi incelemektedir. Bu varsayma göre fiziksel çıktı miktarı fiyatların ve kârların belirlenmesi için yeterli olmaktadır. Sermayedarların verecekleri teknik iyileşme kararları maliyetleri düşürerek fiziksel çıktı miktarını arttırmaktadır. Üreticiler daha az maliyetle daha çok çıktı üretecek teknik iyileşmeyi hayata geçireceklerdir. Böylece fiziksel çıktıdaki değişimin pozitif olduğu her durumda kâr oranı artmış olacaktır. Fiziksel çıktıda negatif bir değişimi sağlayacak

teknik bir değişim de yine rasyonel karar vericiler tarafından kullanılmayacaktır. Sonuç olarak yasanın öngördüğü düşüşün aksine teknik iyileşme ile kâr oranı yükselecektir (Potts, 2015: 10).

Bu varsayımlar dönüşüm sorunuyla kurulan ilişki ve soruna üretilen cevaptan bağımsız değildir. Bir üretim süreci boyunca girdi ve çıktı fiyatlarının eş anlı belirlenerek eşit kabul edilmesi teoremin bir diğer önemli hareket noktasıdır. Bu varsayım ile birlikte zaman faktörü göz ardı edilmektedir. Girdi fiyatları ile çıktı fiyatları eş anlı belirlenip eşit kabul edilerek üretimin sonunda kâr oranındaki değişim gözlenmektedir. Zaman faktörünün değerdeki değişim üzerindeki etkisi göz ardı edildiği için yalnızca fiziksel çıktı miktarındaki değişim ele alınmaktadır.

Öncelikle sermayenin davranışsal özelliği olarak teknik iyileşmenin dayandığı zemin netleştirilmelidir. Okishio Teoremi sermayenin maliyetleri düşürmek için girdiği rekabet sonucu yeni teknik kullanıldığını varsaymaktadır. Bununla birlikte ücretlerin sabit kaldığı varsayıldığında teknik iyileşme sonucu kâr oranı artmaktadır. Bu varsayımda emek gücü üretim sürecinin yalnızca bir maliyeti olarak görülmektedir.

Teoremin bu varsayımı Marx'ın emek değer teorisinden uzaklaşmaktadır. Çünkü üretimde emek gücünü yalnızca bir maliyet olarak değerlendirmektedir. Marx'ın emek değer teorisi artı değer biricik kaynağı olarak değişken sermayeyi yani emek gücünü görmektedir. Üretimde kullanılan yeni teknikler sayesinde daha az emek gücüne ihtiyaç duyulsa da sonuçta toplam olarak daha düşük miktarda değer üretilmektedir. Yani emekten tasarruf eden teknolojiler değersizleşmeyi sağlamaktadır. Bu açıdan Okishio Teoremi emek gücünü bir değer olarak görmemektedir. Üretim sürecine dahil olarak değer kendisini çoğaltan soyut emek gücü yerine somut emeği bir maliyet unsuru olarak ele almaktadır. Somut emekten hareket edildiğinde metallerin yalnızca kullanım değerlerine odaklanılmaktadır. Böylelikle fiziksel çıktı miktarı olarak kullanım değerleri mukayese edilmektedir. Fakat bu yaklaşım karşılaştırma ve muhasebeleştirilmeyi imkânsız kılmaktadır. Çünkü kullanım değerleri nicel olarak karşılaştırılmamaktadır (Carchedi ve Roberts, 2013: 575).

Yapılan bu varsayım dolayısıyla Okishio Teoremi Marksist bir perspektifin dışında bir değerlendirme olmaktadır. Çünkü Marksist emek değer kuramı metalara içkin olan üretim sürecinde soyut emek gücünün aktardığı değişim değeri ile ilişlenmektedir. Bu değişim değeri her bir metanın bir diğeri ile mukayese edilebilirliğini sağlamaktadır. Somut emek ve bunun cisimleştiği kullanım değerleri söz konusu mukayeseyi sağlayamamaktadır. Üretim sürecine katılan emek gücünün azalması yine Marksist emek değer kuramına göre metalara taşınan değer azaldığını göstermektedir. Yeni teknik kullanımına dayalı verimlilik artışının yarattığı değersizleşme bu bağlamda anlamını bulabilmektedir. Değişken sermayenin toplam yatırılan sermaye içinde payının daha yüksek olduğu bir üretim, daha yüksek artı değer ve kâr yaratmaktadır. Bu açıdan emek gücü, üretimin bir maliyeti değil ancak artı değer biricik yaratıcısıdır. Okishio Teoremi ise yaptığı varsayımlarla emek değer teorisinin temeli olan ön kabulleri reddetmektedir.

Üretilen metaların toplam değerindeki değişim, fiziksel çıktı miktarındaki değişim ve birim metanın değerindeki değişimle ilgilidir. Birim metaya aktarılan değer ise üretimde kullanılan değişmez sermaye tarafından kendisine aktarılan ve emek gücü sarf edilerek aktarılan değer toplamıdır. Birim metadaki artı değer, kendisi yaratılırken sarf edilen artı emektir. Dolayısıyla üretimde kullanılan teknolojinin içeriği ve üretimin başlangıcından metanın oluşmasına kadar geçen zaman, birim metaya taşınan değeri de değiştirmektedir. Üretim sürecinde geçen zaman göz ardı edildiğinde toplam yaratılan değerdeki değişim yalnızca fiziksel çıktı miktarı olarak hesaplanmaktadır. Bu ise girdi ve çıktı fiyatlarının/değerlerinin eş anlamlı olarak belirlenmesinin bir sonucudur. Çünkü eş anlamlı belirlenimde girdi ve çıktı fiyatları eşit kabul edilip üretim süreci boyunca geçen süre içinde değerdeki değişim yok sayılmaktadır. Oysa gerçekte üretimin başlangıcından sonuna kadar geçen sürede metanın değeri sabit kalmayacaktır. Bu nedenle zamanı göz ardı eden eş anlamlı değerlendirme yaklaşımı fiziksel büyüklüklerle ilgilidir. Marx'ın emek değer teorisi fiziksel büyüklüklerle değil değerdeki değişimle ilgilidir (Kliman, 2007: 78).

Sonuç olarak Okishio Teoremi ve aynı zemine dayanan literatür yaptığı varsayımlarla Marksist değer teorisinin dışında alternatif bir kâr oranı teorisi oluşturmuştur. Bunun yanı sıra teoremin dayandığı varsayımlar tutarlı değildir. Öncelikle girdi ve çıktı değerlerinin/fiyatlarının eş anlamlı olarak belirlenmesi doğru değildir. Bu yaklaşımla üretim sürecinde geçen zaman göz ardı edilmektedir. Gerçekte geçen süre içinde metanın değeri/fiyatı değişebilmektedir. Verimlilik artışına sebep olan bir teknik kullanıldığında metaya taşınan değer düşeceği beklenmektedir. Bir diğer hatalı varsayım ise fiziksel çıktı miktarındaki değişimin esas alınmasıdır. Marx'ın yasası fiziksel çıktı miktarları ile değil teknik iyileşme sonrasında metalara taşınan değerdeki değişimle ilgilidir. Yasa teknoloji rekabeti dolayısıyla artan verimlilik sayesinde birim metaya taşınan değer azaldığı ve bunun bir eğilim olarak sürdüğü varsayımı üzerine kurulmuştur (Carchedi, 2011: 89).

Belirtilmesi gereken bir diğer konu ise kâr oranı özelinde yapılan çalışmaların yöntemidir. Stephen Cullenberg (1994: 52) Okishio Teoremi'ni ve sonrasında oluşan literatürün araştırma yöntemini “yöntemsel bireycilik” olarak tanımlamaktadır. Yöntemsel Bireycilik, sosyal bilimlerde sosyal davranışların bireylerin rasyonel kararlarına odaklanmaktadır. Buna göre bir bütünü oluşturan parçalar, bütünün kendisinden bağımsız olarak var olmaktadır. Yani bütünün kendisi önceden var olan parçalar arası etkileşimin bir sonucu olarak oluşmaktadır. Bu parçalar, bütünün kendisini analiz süresi boyunca oluşturacaktır.

Marksist iktisatçılar arasında mikro nedenlere odaklanan bu yaklaşım kimi yazarlarca benimsenmiştir. Okishio Teoremi ve onunla bağlantılı literatür böyle bir yöntemle hareket etmektedir. Buna göre kapitalist üretim ilişkileri tek tek sermayedarların kâr maksimizasyonunu öncelediği süreç ve davranışların sonucunda oluşmaktadır.

Kâr oranını yukarı yönde hareket ettiren rasyonel bilgi her bir tekel sermayedarda önceden mevcuttur. Bir bütün olarak kapitalizm bu rasyonel bireylerin kararlarının toplamından oluştuğuna göre irrasyonel olan kâr oranının teknik değişimle düşüyor olması bir yasa olarak işleyemeyecektir. Çünkü her bir rasyonel sermayedar kâr oranını düşürecek tekniğin farkındadır ve bunu tercih etmeyecektir (Cullenberg, 1994: 52).

Belirsizlik Eleştirileri

Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasası'nın tutarlı ve gözlenebilir bir kriz teorisi olarak geçerliliği günümüzde de birçok araştırmacı tarafından tartışılmaktadır (Carchedi ve Roberts, 2013; Harvey, 2016; Heinrich, 2013; Kliman, 2007; Kliman vd., 2013; Potts, 2011; Potts ve Kliman, 2015; Roberts, 2016). Kâr oranının hesaplanması çeşitli biçimlerde zorluklar barındırmaktadır³. Öncelikle üzerinde uzlaşa sağlanan tek bir kâr oranı tanımı bulunmamaktadır. Bunun da ötesinde firma, ülke ve dünya için standartlaştırılmış ve ölçülebilen bir kâr oranı verisi bulabilmek oldukça zordur. Dolayısıyla teoriyi kanıtlayacak veya geçersizliğini gösterecek ampirik bir çalışmanın dayanak noktası haline gelmesi çoğu zaman mümkün değildir. Belirsizliğe ilişkin tartışmaların temelinde bu zorluklar yatmaktadır. Bu başlık altında söz konusu tartışmalar üzerinden Marx'ın kriz teorisinin belirsizliğine yönelik yapılan eleştiriler ve verilen cevaplar ele alınmaktadır.

Michael Heinrich, Marx'ın biyografisini yazmak üzere çeşitli çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar ile Marx'ın kriz teorisini de incelemiştir. 2013 yılında konu ile ilgili *Monthly Review* dergisinde yayımlanan yazısı uzun süreli tartışmalara alan açmıştır. Yazar, çalışmasını MEGA⁴ çerçevesinde yapılan araştırmalara dayandırmaktadır. Birçok yazar Heinrich'in kriz teorisine dair iddialarına çok çeşitli cevaplar vermiştir. Oluşan yeni atmosferde Marx'ın kriz teorisine olan ilgi canlanmıştır. Söz konusu tartışmalar yasanın bir kriz teorisi olarak geçerliliği ve belirsizliğine ilişkindir.

Heinrich'e göre her şeyden önce Marx'ın ifade ettiği biçimiyle yasa ampirik olarak gözlenememektedir. Bu nedenden ötürü yasanın geçerliliği ampirik gözlemlerden yola çıkılarak gösterilememektedir. Aynı şekilde yasanın geçersizliği de ampirik verilere dayandırılmayacaktır. Geçmişte kâr oranının düşme eğiliminde olduğu gösterilebilirse de yasa kanıtlanmış olmayacaktır. Çünkü geçmişe dair bu gözlemin gelecekte aynı biçimde devam etmesi için bir neden bulunmaz. Aynı şekilde geçmişte kâr oranının yükselme eğiliminde olduğu verilerle gösterilse dahi

³ Burada ev içi ücretlendirilmemiş emeğin de toplumsal yeniden üretimin önemli bir parçasını oluşturmasına rağmen kâr oranı hesaplarında gösterilemediğinin belirtilmesi gerekir (bkz: Federici, 2021).

⁴ Marx-Engels-Gesamtausgabe (MEGA), Marx ve Engels'e ait bütün yazıları eleştirel bir okumayla gözden geçirerek yayımlamayı amaçlayan projedir.

bu yasanın geçersizliğini göstermeyecektir. Çünkü yasa, kâr oranının kapitalist gelişme sürecine içkin bir olgu olarak düşme eğiliminde olduğunu belirtmektedir. Kâr oranı geçmişte birçok sebepten dolayı düşme veya yükselme eğiliminde olabilmektedir (Heinrich, 2013).

Düğer yandan yasanın varsaydığı biçimde sermaye tarafından karşı koyucu eğilimler hayata geçirilse bile uzun vadede kâr oranının düşüşü engellenemeyecektir. Fakat yine de bu varsayım yasanın geçerliliğini göstermez. Yasanın geçersizliği ispatlanamamasıyla ilgilidir. Kâr oranındaki düşüş, karşı koyucu eğilimler tarafından engellenemese dahi yasanın geçerliliği ispatlanmış olmayacaktır.

Marx'ın incelemesinde başlangıçta artı değer oranı sabit kabul edilmektedir. Böylelikle sermayenin organik bileşimindeki bir artışın (formüle payda) kâr oranını düşüreceği açıktır. Buna karşın eşitlikte artı değer oranının sabit kalması mümkün değildir. Görelî artı değer üretimi dolayısıyla sermayenin organik bileşimini arttıran verimlilik artışı artı değer oranını da arttırmaktadır. Bu nedenle, artı değer oranındaki artış yalnızca bir karşı koyucu eğilim olamayacaktır. Artı değer oranının artması yasayı oluşturan temel koşullardan biridir.

Yasa, artı değer oranının zaman içinde görelî olarak düşeceğini iddia etmektedir. Fakat aynı zamanda sermayenin değer bileşimi de yani üretim araçlarının değeri de düşebilmektedir. Ayrıca verimlilik artışıyla beraber tüketim mallarının değeri de düşmektedir. Bu durumda emek gücünün değeri de azalmaktadır. Sonuç olarak yasanın geçerliliği ancak sermayenin organik bileşiminin artı değer oranından daha hızlı arttığının gösterilmesiyle mümkün olabilmektedir. Böyle bir karşılaştırma ve ispatın yapılabilmesi mümkün değildir (Heinrich, 2013).

Yasanın kanıtlanmasının belirsizliğinden öte Marx'ın metinleri incelendiğinde yekpare bir kriz teorisi olmadığı anlaşılmaktadır. Birçok Marksist yazarın kabul ettiğinin aksine Marx'ın bütünlüklü bir kriz teorisi değil, krizlere dair çeşitli düşüncelerini yazıya geçirdiği çalışmaları mevcuttur. Eğilim yasının bir kriz teorisi olarak anlaşılmasının nedeni Kapital'in bitmiş bir çalışma olmaması ve Engels'in editörlüğüyle üçüncü cildin yayımlanmasıdır. Engels eğilim yasını Marx'ın bütünlüklü kriz teorisi olarak algılamıştır. Oysa Marx'ın konu ile ilgili el yazmaları birbirinden kopuk düşüncelerle doludur (Heinrich, 2013).

Aslında Heinrich'in eleştirileri Paul Sweezy'nin yaptığı eleştirilere büyük ölçüde benzemektedir. Sweezy (1942: 96)'ye göre sermaye birikim süreci ilerlerken kaçınılmaz olarak teknik yenilik ortaya çıkmaktadır. Sermayenin organik bileşimi zaman içinde artış göstermektedir. Buradan hareketle kâr formülü;

$$p = s(1 - q)$$

şeklinde gösterilebilmektedir. Formüle p kâr oranını göstermektedir. s artı değer oranını temsil edip sabit kabul edilmektedir. q ise sermayenin organik bileşimini göstermektedir. Formülden de anlaşıldığı üzere sabit artı değer oranı varsayımı altında üretkenlik artışı sağlandığında yani sermayenin organik bileşimi

yükseldiğinde kâr oranı düşmektedir. Fakat artı değer oranının sermayenin organik bileşiminden daha hızlı artabileceği de söylenebilmektedir (Sweezy, 1942: 96).

Artı değer oranı sabit kabul edilerek kâr oranındaki değişimin gözlenmesi yanlıştır. Çünkü sermayenin organik bileşimini arttıracak bir teknik iyileşme artı değer oranını da arttırmaktadır. Artı değer oranının sabit kabul edilmesi ancak verimlilikteki artışla orantılı ücret artışı olduğunda mümkün hale gelmektedir. Bu olasılık da kapitalist gerçeklikle bağdaşmamaktadır. Verimlilik artışı emekten tasarruf eden teknik iyileşme anlamına gelmektedir. Üretimde daha az emek gücüne ihtiyaç duyulması birçok işçinin işsiz kalmasına neden olmaktadır. Oluşan işsiz kitle de yedek işgücü ordusuna eklenmekte ve ücretlerin daha çok baskılanmasını mümkün hale getirmektedir. Çünkü işgücü talebi azalmaktadır. Böylelikle verimlilik artışıyla sağlanan değerden sermayedar ile işçi aynı ölçüde pay alamamaktadır. Bu doğrultuda teknik bir iyileşmeyle verimlilik artarken artı değer oranının da artacağı söylenebilmektedir (Sweezy, 1942: 97). Buradan hareketle çağdaş kapitalizmin temel sorunu kâr oranındaki düşüş eğilimi değil, fazla kârların yeniden yatırıma dönüşme/dönüşememe sorunudur (Baran ve Sweezy, 1966: 79).

David Harvey de çalışmalarında eğilim yasasına yönelik artan ilgiye kuşkuyla yaklaşmaktadır. Harvey'e göre kâr oranı yıllara göre düşüş eğiliminde olsa dahi bunun sermayenin organik bileşimindeki artıştan başka bir mekanizma tarafından gerçekleşme olasılığı mevcuttur (Harvey, 2016: 49).

Harvey'e (2016: 49) göre birikim krizlerinin nedeni ücretlerdeki hareketlilik olabilmektedir. Ücretlerin çok yükseldiği durumda sermaye açısından kârlar azalmaktadır. Bu durum bir birikim krizini tetikleyebilmektedir. Öte yandan ücretlerin çok düşmesi talep yetersizliği nedeniyle bir krize neden olabilmektedir. Kâr oranındaki düşüş efektif talep yetersizliği veya sınıf mücadelesinin baskısı dolayısıyla yükseltilmiş işçi ücretleri sayesinde gerçekleşebilmektedir. Kapitalizmi krize doğru sürükleyen asıl itici güç yalnızca verimlilik dolayısıyla sermayenin organik bileşiminin artması yoluyla değil, başka birçok nedenle oluşabilmektedir. Günümüzde birçok kriz finansal sektördeki kırılganlık ve istikrarsızlık dolayısıyla ortaya çıkmaktadır.

Böylelikle her bir krizin kendi doğası ve içsel dinamikleri içinde olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Yani eğilim yasasının iddia ettiği gibi sistematik bir birikim davranışı dolayısıyla ortaya çıkan krizler nadirdir. Eğilim yasasının iddiasının gerçekleşmesi diğer birçok krize neden olan olasılıklardan yalnızca bir tanesidir. Bu bağlamda kâr oranının düşme eğilimi yasası bütün krizleri tek bir nedene indirgemektedir (monocausality). Eğilim yasasının ispat edilmesi ise yalnızca yıllara göre kâr oranının düşüşünün gösterilmesi ile mümkün değildir. Teknolojik ilerleme ile kâr oranı arasındaki doğrudan bağlantıyı tespit edilmesi ve bu bağlantının krizlerin doğrudan sebebi olduğunun kanıtlanması güçtür (Harvey, 2016: 53).

Her üç yazarın iddiaları belirli ölçülerde birbiri ile bağlantılıdır. Bu iddiaların tamamına günümüzde bütünlüklü cevaplar verilmiştir. Verilen cevaplara göre

eğilim yasası hem teorik düzlemde hem de tarihsel verilerin gösterdiği ölçüde kanıtlanabilmektedir. Belirsizlik iddiaları bu açıdan doğru değildir.

Öncelikle eğilim yasasının teorik düzeyde kanıtlanamazlığıyla ilgili iddia doğru değildir. Yasa, geçmiş gözlemlere dayanarak kâr oranının düşme eğiliminde olduğu iddiasında değildir. Yani kapitalizmin tarihi boyunca kâr oranının düşme eğiliminde olması yasa için kanıt olmayabilir. Fakat yasa geçmişte sermayenin hareketleri vasıtasıyla kârlılığı düşüren mekanizmanın gelecekte de süreceği varsayımına dayanmaktadır. Geçmişte kârlılığı etkileyen birikim süreci gelecekte de sermayenin hareket yasası olmaya devam edecektir. Yasanın geçerliliği ve kanıtlanması bu hareket kanununun içinde aranmaktadır. Yani yasanın kanıtlanması tarihsel verilerin incelenmesi şeklinde değil sermayenin hareket yasaları içerisinde oluşmaktadır (Roberts ve Carchedi, 2013). Bu bağlamda geçmiş gözlemlerin eğilim yasası için bir kanıt niteliğinde olamayacağı iddiası geçersizdir. Çünkü yasa zaten böyle bir zemine dayanmamaktadır.

Yasa, eğilim ve karşı koyucu eğilimleri içeren bir çerçeve belirtmektedir (Roberts ve Carchedi, 2013). Yasanın nasıl işlediğinin görülebilmesi için başlangıçta kâr oranı formülünde artı değer oranı yani pay sabit tutulmaktadır. Böylelikle varsayımsal olarak teknik ilerlemenin veya verimlilikteki bir artışın kâr oranı üzerindeki etkisi incelenmektedir. Bu etki, ters yönde bir ilişkidir. Daha sonra artı değer oranı dalgalanmaya bırakılıp kâr oranının hareketi gözlenmektedir. Böylece artı değer oranındaki hareket yasanın bir koşulu değil fakat karşı koyucu eğilim halini almaktadır (Carchedi ve Roberts, 2013: 580).

Verimlilik artışıyla beraber üretilen geçimlik mallar ucuzlamaktadır. Bu aynı zamanda emek gücünün yeniden üretilmesi için gerekli emek zamanının kısalması anlamına gelmektedir. Yani bir işçi için gerekli geçim araçlarının değeri düşmektedir. Böylece bir işgünü içinde emek gücünün yeniden üretilmesini sağlayan gerekli emek zamanı azalmaktadır. İşgününün sabit kaldığı varsayıldığında gerekli emek süresinin kısalması artı değeri arttırmaktadır. Artan artı değer oranı kâr formülünde karşı koyucu eğilim olarak işlemektedir. Fakat artı değer oranındaki bu artışın bir sınırı vardır (Potts, 2011: 461). Bu sınır kimi çalışmalarda gösterildiği gibi (Roberts ve Charchedi, 2013; Charchedi ve Roberts, 2013: 583) iş günü uzunluğu ile ilgili değildir. İşgünü uzunluğunun elbette toplumsal sınırları mevcuttur. Fakat verimlilik dolayısıyla görelî artı değer üretimi söz konusu olduğu için işgünü uzunluğunun sabit olduğu varsayılmaktadır.

Üretimde kullanılan değişir sermaye, bir diğer adıyla emek gücü hiçbir zaman sıfırlanamayacaktır. Bunun nedeni emek gücünün üretim ilişkileri içinde artı değerın kaynağı olmasıdır. Böylelikle sömürü oranının bir sınırı olduğu söylenebilmektedir. Bir noktada üretim için yatırılan değişmez sermaye miktarı artsa dahi artı değer oranı ve dolayısıyla kâr oranı arttırılamayacaktır (Potts, 2011: 461).

Belirsizliğe ilişkin bir diğer eleştiri de üretim araçlarının değerinin düşmesi sonucu kâr oranının yükselebileceğine ilişkindir. Teknik iyileşme sayesinde

üretimde değişmez sermayenin payı artıyorsa bile değeri düşebilmektedir. Dolayısıyla sermayenin organik bileşiminin zamanın herhangi bir anında arttığını varsaymak doğru değildir. Üretim araçlarının değerinin düşürülmesi kâr oranını arttırabilmektedir (Carchedi, 2011: 91).

Üretim araçlarının değersizleşmesi, çıktı miktarını verimlilik dolayısıyla arttırıyorsa bile yatırılan toplam sermaye içinde değişmez sermayenin değerinin düşmesi anlamına gelmektedir. Böylelikle zaman içinde verimliliği arttıran teknikler kullanılırken sermayenin organik bileşimi tersi yönde hareket ederek düşebilmektedir. Üretim araçları üreten bir sektörde $50c + 50v + 25s$ olarak bir üretim gerçekleştiği varsayalım. Burada kâr oranı %25 iken sömürü oranı %50'dir.

Aynı miktarda sermaye yatırılarak eşit çıktı miktarı sömürü oranının iki katına çıkartılmasıyla mümkün olabilmektedir. $75c + 25v + 25s$ şeklinde bir üretim gerçekleştirildiğinde kâr oranı yine %25 iken sömürü oranı %100'e çıkmaktadır. Sermayenin organik bileşimi üç katına çıkmıştır. Bunun yanında sermayenin organik bileşiminin düştüğü teknik bir iyileşme de mümkündür. Yeni bir teknik ile üretim araçlarının değerinin düşürüldüğü varsayalım. $25c + 50v + 75s$ şeklinde bir üretim süreci gerçekleştirilsin. Burada sömürü oranı %150'dir. Kâr oranı ise %100'dür. Sermayenin organik bileşimi ise yarı yarıya düşmüştür. Böylelikle üretim araçlarının değerindeki bir düşüşün kâr oranını yükselteceği söylenebilmektedir. Bu durumda temel olarak kâr oranındaki değişim üretim araçlarının değerinin emek gücü değerine göre değişimine bağlıdır. Emek gücünün değeri daha hızlı düşüyorsa kâr oranı düşmektedir veya tam tersi de geçerlidir. (Charchedi ve Roberts, 2013: 575). Üretim araçlarının değerinin düşmesi böylelikle bir karşı koyucu eğilim olarak işlemektedir.

Bu noktada kâr oranı ile artı değer oranı arasındaki farkı hatırlamakta fayda vardır. Artı değer oranı üretim sürecinin sonunda oluşan artı değer değişir sermayeye bölünmesi ile bulunmaktadır. Kâr oranı ise üretilen artı değer toplam yatırılan sermayeye bölünmesi ile bulunur. Böylelikle denilebilir ki her zaman kâr oranı artı değer oranından daha düşük olacaktır. Üretim sürecinde değişmez sermaye sıfırlanamayacağı için her zaman değişmez sermayenin bir değeri olacaktır. Demek ki üretim araçlarının değerinin düşürülmesi ile kâr oranının artı değer oranına yakınsamasının bir sınırı vardır. Bu sınıra yaklaşıldıkça karşı koyucu eğilim olarak üretim araçlarının değerinin düşürülmesi azalmaktadır. Bu noktada emek gücünün değeri görece olarak daha hızlı düşerek kâr oranını yeniden düşürmeye başlamaktadır (Charchedi ve Roberts, 2013, 583).

Sermayenin organik bileşimi, birikim sürecinin temel bir ögesi olarak artış eğilimindedir. Fakat bu artış üretim araçlarının değerindeki değişimle bağlantılı olarak doğrusal değil döngüselidir. (Roberts, 2016: 61). Döngüyü sağlayan bir diğer etmen de kriz dönemleridir. Kriz dönemlerinde birçok sermaye kesimi üretimi durdurmaktadır. Piyasada oluşan boşluğu diğer sermayedarlar değişmez sermaye yatırımlarını arttırmadan doldurabilmektedir. Üretim için yatırılan sermayenin

kapasite kullanımı arttırılmaktadır. Verimlilik sabit kalırken daha yüksek bir kapasiteyle yapılan üretim nedeniyle üretim araçlarının yıpranması artarken değeri düşmektedir. Ayrıca iflas eden sermaye kesimlerinin üretim araçları değerlerinden daha düşük fiyatlara satın alınmaktadır. Yine verimlilik sabitken daha fazla işçi çalıştırılarak üretim arttırılmaktadır. Bunun bir sonucu olarak da sermayenin organik bileşimi düşerken kâr oranı artmaktadır (Roberts ve Charchedi, 2013). Üretimde daha fazla işçinin çalıştırılması ücretleri yukarı yönde hareket ettirmektedir. Kapasite kullanımının ise sınırlarına bir noktada ulaşılmaktadır. Böylelikle kârlılığın korunabilmesi adına verimliliği arttıracak teknik iyileşmelere yatırım yapılmaktadır. Üretimde görece olarak değişir sermayenin değeri azalmaya başlarken sermayenin organik bileşimi yükselmeye başlamaktadır. Böylece kâr oranı tekrar düşmeye başlamaktadır (Roberts ve Charchedi, 2013).

Kâr oranı ekonominin durgunluk döneminde değil aksine büyüme dönemlerinde azalma eğiliminde olacaktır. Ekonomi, kârlılıktaki hareketler dolayısıyla bir döngü içinde hareket etmektedir. Ekonomi, büyüme dönemlerinde iken kâr oranı düşüş eğilimindedir. Küçülme dönemi başladığında ise çeşitli karşı koyucu eğilimler vasıtasıyla kâr oranı tekrar restore edilerek döngü tamamlanmaktadır. Böylelikle kapitalizmin periyodik olarak yüz yüze geldiği krizler başka bir vasıta ile gerçekleşen dışsal etkiler değildir. Krizler, kâr motivasyonu ile hareket eden kapitalist birikim sürecinden ortaya çıkmaktadır (Kliman, 2017: 227).

Krizlerin efektif talep yetersizliği dolayısıyla oluştuğu varsayımı eğilim yasasına yöneltilen bir diğer eleştiridir. Oysa yasanın efektif talep ile ilgisi bulunmamaktadır. Yasaya göre ekonomide üretilen bütün ürünler satılsa dahi kâr oranı düşme eğilimindedir. Çünkü yasa, metaların değerindeki değişimin kendisiyle ilgilidir (Roberts, 2016: 63). Ayrıca krizler finansal sektördeki istikrarsız davranışlar dolayısıyla oluşmaz. Finansal sektördeki istikrarsız davranışlar kâr oranı hareketinin bir sonucu olarak meydana gelir. Ekonominin üretken alanındaki eğilimlerden kaynaklanan istikrarsızlık finans sektörünün etkisiyle hızlanmaktadır. Üretken alanlardaki büyüme finans sektörünün desteğiyle artmaktadır. Bir noktada düşen kâr oranları nedeniyle üretken alanlarda yaratılan artı değer finans sektörüne aktararak hayali sermayeye (fictitious capital) dönüşmektedir. Büyüyen hayali sermaye spekülasyona ve kırılganlığa daha açık hale gelmektedir. Bu alandaki tetikleyici bir unsur ile kriz süreci başlamaktadır. Yani krizin başlangıç noktası üretken sermayede düşen kârlılık ile artı değerın hayali sermayeye dönüştürülmesidir (Potts, 2011: 458).

Tartışmaları bitirmeden önce yönteme dair bir ayrımın tekrar hatırlanması tamamlayıcı olacaktır. Okishio Teoremi ve devamında oluşan literatür Yöntemsel Bireycilik içinde değerlendirilmektedir. Buna karşın Heinrich'in başlattığı tartışma ve Paul Sweezy'nin eğilim yasası hakkındaki incelemelerini de içeren birçok çalışma yöntemsel olarak farklıdır. Cullenberg (1994: 24) bu yöntemi "Hegelci bütünlük" olarak değerlendirmektedir.

Hegelci bütünlük, toplumsal ilişkilerin verili olan doğanın veya inşa edilmiş bütünlüğün varsayımı altında incelenmesidir (Cullenberg, 1994: 19). Buna göre bütünlük, kendi parçalarından bağımsız olarak mevcuttur. Buna karşın her bir parça kendi varlığında bütünlüğü de yansıtır. Bütünlüğün içsel özü değişken ve çelişiktir. Söz konusu içsel özün diyalektik açılımı bütünün hareket yasalarıdır. İlişkinin yönü bütünden parçaya doğrudur. Yani bütünlüğün her bir parçası bütünün kendisi tarafından belirlenmektedir. Tersine doğru değildir (Cullenberg, 1994: 19).

Kâr oranı ile ilgili tartışmaların başlangıç noktası da kapitalizmin özünün birikim süreci olduğu varsayımıdır. Büyük bir literatürü oluşturan tartışmalar birbirinden farklı sonuçlara ulaşsa da birikimin kapitalizmin temel motivasyonu ve davranışı olduğu varsayımı herkesçe kabul edilmiştir. Buna göre özünde çelişik ve değişken olan kapitalizmi anlama ve açıklama çabaları Hegelci bütünlüğü kullanmaktadır. Kâr oranı da birikim sürecinin çelişkilerinden biri olarak tartışılmıştır. Birikim süreci sermayenin davranışı olarak çelişiktir. Kapitalizmin bu içsel özünün çelişkisi somutta kâr oranının düşme eğilimi olarak görünmektedir (Cullenberg, 1994: 20). Eğilimi belirleyen olgu rasyonel sermayedarların tekil olarak kararlarının sonucu değil sermayenin hareket yasasıdır. Buradan hareketle ilgili tartışmaların Okishio Teoremi'nden yöntemsel olarak oldukça farklı bir zeminde yürütüldüğü belirtilebilmektedir.

Sonuç

Bir toplumsal olgunun bütün özelliklerinin belirlenip bir değişmez yasa biçiminde formüle edilmesi mümkün değildir. Toplumsal/tarihsel dönüşümler elbette doğanın hareket kanunlarından farklı olacaktır. Marx'ın kriz teorisi belirli varsayımlar altında kapitalist üretim ilişkilerinin dayandıkları zemin itibarıyla belirli sonuçlar doğuracağını varsaymaktadır. Yasa olarak ifade edilmesinin gerisinde kapitalist üretim ilişkilerinin sadece artı değer üretimine dayanıyor olması yatmaktadır. Bununla beraber toplumsal bir yasa olan KODEY'in de birçok eleştiri ve karşı eleştiriye maruz kalması olağandır. Bu yazıda KODEY'e getirilen eleştirilerin belli başlıları ele alınmış, getirilen eleştiriler ve verilen cevaplar incelenmeye çalışılmıştır.

Kapitalist ekonominin tarihi irili ufaklı sayısız krizlerle doludur. IMF, Dünya Bankası, ülke merkez bankaları ve tanınmış iktisatçılar tarafından da sermaye birikim sürecinin tıkanıklıkları, kârlılığın sağlanmasının zorluklarına değinilmektedir. Serbest piyasaya, tam rekabete olan güven azalmış, piyasalara devlet müdahalesinin gereksizliğinden bahseden söylem ve uygulamalar eskisi kadar ilgi görmemeye başlamıştır. Her ne kadar Marksist terminolojiden farklı bir kavram seti kullanılsa da meta üretimi, para ve kredi döngüleri, mal ve hizmet üretiminin nihai amacı olan kâr oranının azaldığı kabul edilmekte, her krizde yıkıcı etkilerin artışı dünya çapında sonuçlar göstermektedir. Piyasa ekonomisi ve sermayenin kârlılığını sağlayacak

zemin ancak piyasa dışı- devlet gibi- aktörlerin piyasalara yeni kaynak aktarımlarıyla mümkün olmaktadır.

KODEY kâr oranının zamanın her anında düşmekte olduğunu belirtmemekte fakat uzun dönemde ortalama kâr oranının düşme eğiliminde olduğunu söylemektedir. Ev içi ücretlendirilmemiş emek gibi toplumsal yeniden üretimin önemli bir parçası olmakla beraber kâr veya sömürü oranı hesaplamalarına dahil edilmeyen emek gücü sömürü oranlarının daha düşük bulunmasına neden olmaktadır. Finansallaşma yoluyla geleceğin satın alınması, kriz dönemlerinde iflas eden işletmelerin çalışan vaziyetteki sermayelerinin büyük şirketler tarafından satın alınması ve sermaye ihracı gibi diğer karşı koyucu eğilimler de kâr oranındaki düşüşün tersine çevrilmesine neden olmaktadır.

Kısacası KODEY, kapitalist sistemde ekonominin mal ve hizmetlerin ürün olarak üretimi konusunda bir zorluk yaşamadığını ama mal ve hizmetlerin “meta biçimindeki” üretimdeki sınırlarını, kâr üretiminin tarihsel/ toplumsal sistemin içsel çelişkilerini gösteren bir yasa olarak varlığını kabul ettirmektedir.

Extended Summary

The Law of the Tendency of the Rate of Profit to Fall (LTRPF) is a frequently debated subject within Marxist economics literature. LTRPF does not state that the rate of profit is falling at every moment. But it expresses a downward tendency in the rate of profit in the long run. It has given rise to extensive discussions since the publication of Marx's 'Capital,' resulting in a wealth of scholarly work. These debates tend to resurface, especially during times of economic crisis.

Critiques directed towards Marx's crisis theory can be summarized around two main axes. The first one begins with the Okishio Theorem, suggesting that Marx's theory of crisis has internal inconsistencies. According to this perspective, rational decisions aimed at maximizing the profit rate cannot lead to a decline in the profit rate. On the contrary, competition among capitalists results in increased productivity and physical output. Contrary to Marx's claim, competition would lead to an upward trend in profit rates because with each technical innovation, production costs and the labor force used in production gradually decrease. This approach evaluates labor power solely as a cost factor, whereas in Marxist theory, labor power is not only a cost factor but also a unique source of surplus value. Marxist theory focuses on changes in the value carried by each commodity, rather than changes in the physical quantity of commodities.

Another axis of criticism directed at Marxist crisis theory focuses on its uncertainty. This perspective can be traced back to Paul Sweezy, and a significant portion of contemporary criticisms of Marx's crisis theory falls within this framework. According to this view, it cannot be proven that economic crises are caused by changes in the profit rate because there are numerous factors influencing a crisis. Even if a tendency of decline in the profit rate is observed historically,

there is no evidence that this is the main cause of crises. Moreover, there is no evidence supporting Marx's theory that the organic composition of capital will increase faster than the rate of exploitation. Contemporary economic crises emerge from a complex structure that cannot be reduced to a single cause. Responses to such criticisms argue that the proof of the crisis theory lies not in empirical observations but in the continuity of the capitalist mode of production.

This study provides a comprehensive review of the ongoing debates surrounding The Law of the Tendency of the Rate of Profit to Fall. These discussions have generally followed two distinct lines of argument. Methodologically, these debates can be categorized along the same lines. An analysis of the critiques of the law and the corresponding responses suggests that it has gained widespread acceptance as a coherent theory of economic crises which presents the contradictions inherent in the capitalist system among Marxist economists.

Beyan

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Destek Beyanı

Bu çalışma Yıldız Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından SYL-2021-4299 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Bu makalenin yazılması süreciyle ilgili herhangi bir kişi veya kurumla çıkar çatışması olmadığını beyan ederiz.

KAYNAKÇA

- Baran, Paul ve Paul Sweezy (1966) **Monopoly Capital**, United Kingdom: Monthly Review Press.
- Carchedi, Guglielmo. (2009) "From Okishio To Marx Through Dialectics", **Capital & Class**, 33(3), 59-79. <https://doi.org/10.1177/03098168090330030301> (14.09.2023)
- Carchedi, Guglielmo. (2011) **Behind the Crisis: Marx's Dialectic of Value and Knowledge**, Chicago: Haymarket Books.
- Carchedi, Guglielmo., ve Michael Roberts. (2013) "Marx's Law of Profitability: Answering Old and New Misconceptions", **Critique**, 41(4), 571-597. <https://doi.org/10.1080/03017605.2013.876811> (26.09.2023)
- Cullenberg, Stephan. (1994) **The Falling Rate of Profit: Recasting the Marxian Debate**, London: Pluto Press.
- Eres, Benan. (2016) "Kâr Oranının Azalma Eğilimi: Başlangıcı, Marx'ın İktisadındaki Yeri, Eleştirisi Ve Gerçek Rekabet Teorisi", **İktisat Dergisi**, 0(534), Art. 534.
- Federici, Silvia. Patriarchy of the Wage: Notes on Marx, Gender, and Feminism. Oaklan: PM Press, 2021.
- Harvey, David. (2016) "Crisis Theory And The Falling Rate Of Profit", Turan Subasat (der.), **The Great Financial Meltdown** içinde, United Kingdom: Edward Elgar Publishing, 37-54. https://www.elgaronline.com/display/edcoll/9781784716486/9781784716486_00011.xml, (15.10.2023)
- Heinrich, Michael. (2013, Nisan 1) "Crisis Theory, the Law of the Tendency of the Profit Rate to Fall, and Marx's Studies in the 1870s", **Monthly Review**. <https://monthlyreview.org/2013/04/01/crisis-theory-the-law-of-the-tendency-of-the-profit-rate-to-fall-and-marxs-studies-in-the-1870s/>, (12.10.2023)
- Kliman, Andrew. (2007) **Reclaiming Marx's Capital: A Refutation of the Myth of Inconsistency**, New York: Lexington Books.
- Kliman, Andrew, Alan Freeman, Nick Potts, Alexey Gusev ve Brendan Cooney. (2013) The Unmaking of Marx's Capital: Heinrich's Attempt to Eliminate Marx's Crisis Theory (SSRN Scholarly Paper Sy 2294134). <https://doi.org/10.2139/ssrn.2294134> (13.10.2023)
- Kliman, Andrew. (2017) "Tendency of the Rate of Profit to Fall: Long-term Dynamics", David M. Brennan, David Kristjanson-Gural, Catherine P. Mulder, Erik K. Olsen (der.), **Routledge Handbook of Marxian Economics** içinde, London: Routledge, 225-233.
- Okishio, Nobuo. (1961) "Technical Changes and the Rate of Profit", **Kobe University Economic Review**, 7, 85-99.
- Marx, Karl. **Kapital: Ekonomi Politîğin Eleştirisi (1. Cilt)**. çev. Nail Satılğan, Mehmet Selik. İstanbul: Yordam Kitap, 2011.

- Marx, Karl. **Kapital: Ekonomi Politîğin Eleştirisi (3. Cilt)**. çev. Erkin Özalp, Mehmet Selik. İstanbul: Yordam Kitap, 2015.
- Potts, Nick. (2011) “Marx and the crisis”, **Capital & Class**, 35(3), 455-473. <https://doi.org/10.1177/0309816811419483> (22.09.2023)
- Potts, Nick, (2015) “A Sad Story: An Introduction to and Commentary on the Debate”, Potts, Nick ve Andrew Kliman (der.), **Is Marx’s Theory of Profit Right?: The Simultaneist–Temporalist Debate** içinde, United Kingdom: Lexington Books.
- Roberts, Michael ve Guglielmo Carchedi. (2013, Aralık 1), A Critique of Heinrich’s, ‘Crisis Theory, the Law of the Tendency of the Profit Rate to Fall, and Marx’s Studies in the 1870s’ | MR Online. <https://mronline.org/2013/12/01/critique-heinrichs-crisis-theory-law-tendency-profit-rate-fall-marxs-studies-1870s/>, (18.10.2023)
- Roberts, Michael. (2016) “Monocausality and crisis theory: A reply to David Harvey”, Turan Subasat (der.), **The Great Financial Meltdown** içinde, United Kingdom: Edward Elgar Publishing, 55-72. https://www.elgaronline.com/display/edcoll/9781784716486/9781784716486_00012.xml (18.10.2023)
- Shaikh, Anwar. (1978) “An introduction to the history of crisis theories”, Union of Radical Political Economists Staff (der.), **US Capitalism In Crisis** içinde, New York:URPE Monthly Review Press, 219-241.
- Sweezy, Paul (1942) **The Theory of Capitalist Development: Principles of Marxian Political Economy** (1st edition), New York: Monthly Review Press.
- Tonak, E. Ahmet. (2017) “Kâr Oranının Düşme Eğilimi Yasası Üzerine”. Hasan Cömert, Emre Özçelik, Ebru Voyvoda (der.), **Kalkınma İktisadının Penceresinden Türkiye’ye Bakmak** içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 197-215.

